

Státní ústav pro archeologii a dějiny umění – reálná koncepce z roku 1945? Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu

Miloš Hlava

1. ÚVODEM...

Jakkoliv základní institucionální vývoj Státního archeologického ústavu do počátku padesátých let 20. století je obecně známý (souhrnně viz např. *Kuna – Starcová – Maříková-Kubková a kol. 2019; Poláček et al. 2021*), stranou výraznější pozornosti doposud stojí návrhy na jeho proměnu, které zůstaly pouze na papíře a nebyly realizovány. Jedním z nich jsou písemně zformulované představy o sloučení Státního archeologického ústavu s jinými institucemi a univerzitními pracovišti, jež vznikly v druhé polovině (resp. na podzim) roku 1945 v rámci širší poválečné diskuse o reorganizaci české/československé vědy. Jejich autorem byl Zdeněk Wirth, *spiritus agens* osvětového odboru meziválečného ministerstva školství a národní osvěty, který se po vynuceném penzionování na konci roku 1938 dokázal již v letech 1945–1946 vrátit do postavení, jež mu umožnilo ovlivňovat rozhodovací mechanismy a podílet se na nich.

V dosavadní literatuře věnované archeologii českých zemí o Wirthových poválečných představách týkajících se Státního archeologického ústavu (resp. obecně celého oboru) nenalezneme žádnou zmínku; ostatně archivní materiály, které je zachycují, jsou uloženy v jeho pozůstalosti, jež byla pro dějiny archeologie využita poprvé teprve nedávno (*Hlava 2022*). A právě Wirthovy zmíněné koncepční návrhy tvoří hlavní téma tohoto článku. Jako kontextuální rámec je jim předsazeno shrnutí organizačních proměn, jimiž Státní archeologický ústav prošel do svého přerodu v Archeologický ústav nově založené Československé akademie věd na přelomu let 1952 a 1953.¹

2. ORGANIZAČNÍ PROMĚNY STÁTNÍHO ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU DO POČÁTKU PADESÁTÝCH LET 20. STOLETÍ

Státní archeologický ústav byl založen v letech 1919–1920 jako badatelská instituce podřízená ministerstvu školství a národní osvěty, a to s územní působností pro celé Československo. V koncepčních textech sepsaných Luborem Niederlem mezi závěrem roku 1918 a červnem 1919 (*Hlava 2022*, 50–52, 56–58, 61–66 – Přílohy 1–3) však nebyla vůbec zmíněna Podkarpatská Rus. Ta byla totiž k Československu formálně připojena teprve rozhodnutím mírové konference v Paříži vtěleným do tzv. malé saint-germainské mírové smlouvy z 10. září 1919.

Pro jednotlivé části Československa (ovšem bez Podkarpatské Rusi) Niederle původně zamýšlel vytvořit systém konzervátorů s teritoriální působností podřízených pražskému ústředí.² Jeho představa byla sice v průběhu roku 1920 uskutečněna, ovšem nekonzistentně – *de facto* sice Josef Antonín Jíra působil v Če-

1 Použité zkratky: Archiv MZM – Archiv Moravského zemského muzea; Archiv UK – Archiv Univerzity Karlovy; MÚA AV ČR – Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i.; NA – Národní archiv; OD ÚDU – Oddělení dokumentace Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, v. v. i.; čj. – číslo jednací; fol. – folio; (inv.) č. – (inventurní) číslo; sign. – signatura; str. – strana. Pravopis dobových textů (především interpunkce) byl upraven jen v nezbytných případech.

2 Dodejme, že Niederle již na jaře 1919 zamýšlel trojici teritoriálních státních konzervátorů doplnit státním konzervátorem s celostátní gescí pro (vrcholně) středověkou archeologii. Nakonec byli jmenováni dva státní konzervátoři pro antické památky – v roce 1922 Antonín Salač a v roce 1925 Anton Gnirs.

chách a Innocenc Ladislav Červinka na Moravě a ve Slezsku, avšak jejich úřední jmenování do funkcí státních konzervátorů byla formulována obecně, tj. *de iure* nebyla stanovena pro konkrétní území; naopak Jan Eisner byl pověřen působením v šesti taxativně uvedených slovenských župách. Odlišný byl rovněž pracovní poměr ke Státnímu archeologickému ústavu – zatímco Jíra s Červinkou byli kmenovými zaměstnanci instituce, Eisner byl fakticky externím spolupracovníkem a ve službách Státního archeologického ústavu působil vedle svého zaměstnání středoškolského, resp. univerzitního pedagoga (souhrnně naposledy *Hlava 2021a*, 507–509).

Podkarpatská Rus zůstala až do roku 1929 na okraji pozornosti i zájmu Státního archeologického ústavu, archeologické aktivity zde zprvu zaštiťoval školský odbor Civilní správy Podkarpatské Rusi (srv. *Lessek 1922; Eisner 1926–27*, 60). Jan Eisner zde odmítal aktivně zasahovat s odkazem na teritoriální vymezení své působnosti,³ třebaže se tomuto regionu věnoval badatelsky – shromažďoval nálezy uložené v slovenských i podkarpatorských sbírkách různého druhu (*Eisner 1922; týž 1925*), sepsal také programový text o úkolech archeologického výzkumu Podkarpatské Rusi (*Eisner 1923*). Jen zcela výjimečně byl do regionu vyslán v roce 1925 Jaroslav Pasternak (zaměstnaný tehdy ve Státním archeologickém ústavu jako volontér), který se ostatně věnoval shromáždění a shrnutí poznatků o pravěku Podkarpatské Rusi a rodné (ovšem tehdy polské) Haliče v disertační práci obhájené v roce 1926 na pražské Univerzitě Karlově;⁴ dva roky poté vyšla tiskem (*Pasternak 1928*).⁵ První vskutku koncepční záměr výzkumu tohoto regionu však vznikl teprve v roce 1929, a to v podstatě z místního popudu.⁶

Na územích, kde *de facto* působili, měli obzvláště Červinka a Eisner značnou volnost při volbě nalezišť, na nichž chtěli provádět terénní výzkumy. Od počátku sice platilo, že jejich výzkumný plán na nadcházející rok schvaloval ředitel Státního archeologického ústavu. Ve dvacátých letech 20. století šlo ovšem víceméně o formalitu, neboť předložené návrhy byly pokaždé schváleny beze změny – nejen Luborem Niederlem (do roku 1924), ale také jeho nástupcem Karlem Buchtelou. Platilo to také v případech, kdy šlo o výzkumy primárně záchranného charakteru, jež principiálně neodpovídaly původnímu zaměření instituce. Změna nastala v roce 1930, mimo jiné v souvislosti s návratem k původní Niederlově koncepci badatelských výzkumů a s ekonomickými restrikcemi, jež byly důsledkem hospodářské krize. Plán výzkumů, který na počátku roku 1930 předložil Červinka, byl v pražské centrále Státního archeologického ústavu odmítnut. Jedním z výsledků následných sporů o principy volby vhodných nalezišť, způsobů provádění terénních výzkumů a vypracování nálezových zpráv bylo zastavení finančních dotací Červinkovi na terénní akce na Moravě a ve Slezsku, k němuž došlo v roce 1931. Tehdy také přišlo na přetřes přesné znění jeho jmenování státním konzervátorem, neboť Červinka v reakci na postup pražského ústředí argumentoval svým autonomním postavením v rámci instituce. Označení *konservátorát pro Moravu a Slezsko*, který pro své pracoviště v předchozích letech běžně používal (a to i v korespondenci s pražským ústředím Státního ar-

3 Např. v roce 1926 v souvislosti s novinovými zprávami o provádění výkopů na jedné z lokalit uvedl: „*Horjany jsou už v Podkarpatské Rusi, na niž se moje úřední kompetence nevztahuje, a proto nemohu vykopávky, o nichž ani nevím, dějí-li se se souhlasem Civilní správy v Podk. Rusi, ani telegraficky ani jinak zakázati.*“ – viz dopis J. Eisnera ředitelství Státního archeologického ústavu, 7. května 1926; MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 8, inv. č. 87.

4 K vročení Pasternakovy obhajoby disertační práce viz primárně posudky od L. Niederla z 13. února 1926 a H. Vysokého z 19. února 1926; Archiv UK, fond Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, karton 109, inv. č. 1273, č. 56. Viz též např. oznámení o promoci J. Pasternaka konané 26. března 1926; MÚA AV ČR, fond Josef Vítězslav Šimák, karton 27, inv. č. 1655. V dosavadní archeologické literatuře bylo Pasternakovo získání doktorátu, resp. završení jeho studia kladeno nepřesně do roku 1925 – viz *Sklenář 2005*, 424 („*studoval archeologii na FF UK v Praze do roku 1925*“); *Boháčová – Podliska 2020*, 661 („*završil doktorátem na FF UK v Praze v roce 1925*“). Dodejme, že na Univerzitě Karlově studoval od zimního semestru akademického roku 1922/1923 – viz Archiv UK, fond Matriky Univerzity Karlovy, inv. č. 6, str. 2616.

5 Archivně lze dokumentovat jediné terénní aktivity Jaroslava Pasternaka na Podkarpatské Rusi z pověření Státního archeologického ústavu – došlo k nim v roce 1925. Viz Zpráva o archeologickém výzkumu v Perečíně a okolí Mukačeva, 5. května 1925; NA, fond Ministerstvo školství, karton 3182, složka Perečín (viz též *Pasternak 1925*, 154; *týž 1928*, 60; *Eisner 1926–27*, 63). Nebyly ovšem zahrnuty do měsíčních/čtvrtletních přehledů o činnosti Státního archeologického ústavu – viz MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 5, inv. č. 48 + karton 7, inv. č. 76.

6 Koncepce archeologického výzkumu na Podkarpatské Rusi z října 1929, jejíž premisou byla spolupráce s muzeem v Mukačevě, je uložena v NA, fond Ministerstvo školství, karton 3131, spis čj. 133103/1929 (viz též kopii a rukopisný koncept stylizovaný Jaroslavem Böhmem v MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 8, inv. č. 86).

cheologického ústavu), bylo sice honosné, ovšem *de iure* zcela nepatřičné. Vše nakonec vyústilo (mimo jiné) v Červinkův návrh na změnu organizačního uspořádání Státního archeologického ústavu, první návrh tohoto druhu v dějinách instituce. Dne 12. září 1931 v dopise řediteli Buchtelovi sděloval: „*Moravská archeologie nemůže být řízena z Prahy, nehledě snad jenom na zbytečné zdražování administrace, ale bohatství a důležitost moravských nálezů pro vědu vyžaduje naprosto samostatné a cílevědomé vedení a toho dosáhne se jen samostatným ústavem v zemi. Podávám proto návrh na rozdělení Státního ústavu archaeologického v Praze pro Čechy a Moravu v Brně, o čemž tímto tamní Ředitelství uvědomuji. K návrhu svému vyžádám si účinnou podporu poslanců a příslušných úřadů.*“⁷ (Hlava 2020a, 167, pozn. 35). Není jasné, zda z Červinkovy strany vsutku následovaly konkrétní kroky, které avizoval. Spíše lze usuzovat, že šlo jen o furiantský (a nepřilíš promyšlený) výpad, ostatně Červinkův návrh nezahrnoval Slezsko a zcela pomijel Slovensko i Podkarpatskou Rus. Každopádně vzdor vůči vedení Státního archeologického ústavu byl neúspěšný a pro Červinku měl fatální následky, neboť tím začal jeho ústup z čela moravské prehistorie – na konci roku 1933 musel odejít z prehistorického oddělení Moravského zemského muzea, v němž působil od roku 1924, a v roce 1935 rezignoval na post předsedy Moravského archeologického klubu, na jehož založení se v roce 1906 významně podílel. Spory s vedením Státního archeologického ústavu stály nepochybně v pozadí rozhodnutí, jež padlo v souvislosti s Červinkovým odchodem do penze v polovině roku 1937 – jeho nástupce již neměl působit výhradně na Moravě a ve Slezsku, navíc systemizované místo po Červinkovi zůstalo téměř dva roky neobsazeno (Hlava 2021b, 150–151). Ostatně (nepočtené) badatelské výzkumy na Moravě (a ve Slezsku) byly ve třicátých letech 20. století organizovány přímo pražskou centrálou Státního archeologického ústavu (nejvýznamnějším z nich byl výzkum laténského oppida Starého Hradiska v letech 1934–1937) a záchranných výzkumů se ujalo prehistorické oddělení Moravského zemského muzea, v jehož čele stál od počátku roku 1934 Josef Skutil.

Důležitým krokem v dějinách Státního archeologického ústavu bylo schválení jeho Statutu nadřízeným ministerstvem školství a národní osvěty na počátku roku 1934, v němž byly (zhruba) patnáct let po konstituování instituce oficiálně stanoveny cíle a principy činnosti, jakož i organizační struktura a mechanismy rozhodování.⁸ Na něj navázalo v roce 1935 jmenování jednatelů Státního archeologického ústavu, tj. regionálních spolupracovníků, kteří měli v pětiletém funkčním období poskytovat informace o nálezech z přidělených teritorií a v naléhavých případech (ovšem po dohodě) Státní archeologický ústav zastupovat (Hlava 2020b). Spolupráce s jednotlivci a institucemi (především muzejními spolky, resp. muzei) v regionech, jež byla do té doby pouze příležitostná, byla nyní postavena na oficiální obecný základ, jakkoliv efektivita nového systému byla např. v porovnání se sousedním Německem výrazně nižší.⁹ Neméně důležité bylo, že tím došlo k faktickému rozšíření terénní činnosti Státního archeologického ústavu do národnostně německého pohraničí, jež do té doby zůstávalo především v Čechách stranou jeho významnějších terénních aktivit i pozornosti.

Výraznou proměnou prošel Státní archeologický ústav v letech 1938–1939. V důsledku odstoupení části československého pohraničí Německu, Polsku a Maďarsku na podzim 1938 přišel o část své teritoriální působnosti. Území přisouzené mnichovskou dohodou Německu bylo organizačně začleněno do struktur říšskoněmecké prehistorie v jednotlivých regionech. Nejvýznamnější částí se stala nově konstituovaná Říšská župa Sudety, na jejímž území vznikl v průběhu roku 1939 Úřad pro pravěk (*Amt für Vorgeschichte*) jako centrální úřad archeologické památkové péče, jež byla vybudována s přesně stanovenými úředními postupy, pravidly a povinnostmi, včetně regionálních spolupracovníků – okresních pověřenců pro pravěk

7 Dopis I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu, 12. září 1931; MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 6, inv. č. 54.

8 První verze Statutu Státního archeologického ústavu byla ministerstvu školství a národní osvěty předložena již v roce 1922 (!), ovšem bez jakékoliv reakce – viz dopis L. Niederla ministerstvu školství a národní osvěty, 24. února 1922 (mimo jiné s přílohou Stanovy Státního archaeologického ústavu v Praze); OD ÚDU, fond Zdeněk Wirth, karton W-A-4, sign. W-A-4/2, spis čj. 21567/1922 („Dovoluji si k žádosti ministerstva předložiti návrh na definitivní znění statutu Archaeol. ústavu k uveřejnění v úředním věstníku.“).

9 Část regionů ostatně zůstala neobsazena – viz dochovanou mapu s vynesemím teritorií s jednateli uloženou v MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 5, inv. č. 47 (mapa ovšem koresponduje s původním návrhem Státního archeologického ústavu z listopadu 1934, nikoliv s definitivním seznamem jednatelů schváleným ministerstvem školství a národní osvěty v roce 1935). Viz též Hlava 2020b, 24, tab. 1–3.

(*Kreispfleger für Vorgeschichte*); západní Čechy byly přivtěleny k Bavorsku, jižní Čechy (Kaplicko a Česko-krumlovsko) se staly součástí nové župy Horní Podunají, jihovýchodní Čechy, jižní Morava a slovenský Děvín byly připojeny k nové župě Dolní Podunají. Většina území odstoupeného Polska (Těšínsko) se zhruba rok poté stala rovněž součástí Německa a jeho provincie Slezsko (resp. od roku 1941 Horní Slezsko), zatímco nevelké území na Oravě a Spiši získalo v roce 1939 nazpět Slovensko. Území přisouzené Vídeňskou arbitráží 2. listopadu 1938 Maďarsku (jižní části Slovenska a Podkarpatské Rusi) bylo vtěleno do tamějšího systému archeologické památkové péče.

V návaznosti na provedené a probíhající státoprávní změny předložili v říjnu 1938 Václav Wagner s Jaroslavem Šebkem ze Státního památkového úřadu pro Čechy a Jaroslav Böhm ze Státního archeologického ústavu návrh na reorganizaci památkové péče v českých zemích. Jeho podstatou bylo zrušení Státního archeologického ústavu jako samostatné instituce a převedení jeho zaměstnanců, pravomocí a agendy na Státní památkový úřad pro Čechy. Spolu se Státním archeologickým ústavem měla být zrušena ještě jedna instituce – Státní fotoměřický ústav.¹⁰ Návrh zaštil Cyril Merhout, ředitel Státního památkového úřadu pro Čechy, který jej s průvodním dopisem odeslal nadřízenému ministerstvu školství a národní osvěty. Zde jej z titulu své funkce dostal k vyřízení Zdeněk Wirth, který jej 31. prosince 1938, tj. v poslední den svého působení na ministerstvu před vynuceným penzionováním, písemně odmítl (*Hlava 2019*, 415–416, 425–427 – Příloha 1–2, obr. 1). Předložený návrh se v následujících měsících nestal základem žádné z reorganizací, ostatně jedním z jeho cílů bylo patrně odstranění téměř 75letého Karla Buchtely z čela Státního archeologického ústavu – nakonec ho na přelomu února a března 1939 nahradil Jaroslav Böhm, ovšem z jiného podnětu (*Hlava 2017a*, 18–20).

Důsledkem jedné ze státoprávních změn podzimu 1938 – přeměny centralizovaného Československa v autonomistické Česko-Slovensko¹¹ – bylo vytvoření Štátneho archeologického a konzervátorského ústavu s působností pro Slovensko (k přesnému původnímu názvu instituce viz *Polla 1989*, obr. 3; *Neumann 2020*, 612). Aktivita, jež vedly k jeho konstituování, začaly již v říjnu 1938. Založen byl k 1. březnu 1939, kdy byl zároveň jeho vedením pověřen Vojtech Budaváry, od roku 1933 zaměstnaný v pražském Státním archeologickém ústavu. Z organizačního hlediska šlo ovšem o pozoruhodný hybrid, neboť nová instituce financovaná ze státních prostředků byla součástí Slovenského národního múzea se sídlem v Turčianském Sv. Martině, které spravovala soukromá korporace – Muzeálna slovenská spoločnosť. Státní instituce tudíž byla součástí soukromé organizace, v jejichž prostorách sídlila (*Neumann 2019*, 12–13; *týž 2020*, 610–612, obr. 1). Tuto ambivalentnost odstranil teprve výnos slovenského ministerstva školstva a národnej osvěty z 8. května 1942, jímž byl zřízen organizačně samostatný Štátny archeologický ústav, oddělený od múzea. Od roku 1942 se instituce opírala o síť tajemníků, tj. regionálních spolupracovníků (*Neumann 2020*, 612–613, obr. 3), jež ideově v podstatě navázala na slovenskou síť jednatelů Státního archeologického ústavu z roku 1935.

Konstituování slovenského Štátneho archeologického a konzervátorského ústavu v březnu 1939 souviselo se situací, jež na Slovensku nastala po rezignaci Jana Eisnera na konzervátorskou funkci ke konci roku 1936 (*Polla 1989*, 126). Jakkoliv byl Eisner vzápětí jmenován jednatelem Státního archeologického ústavu pro dvanáct politických okresů na jihozápadním Slovensku, archeologie na Slovensku se v důsledku jeho kroku ocitla v nezáviděníhodné situaci. Zůstal sice zachován korpus jednatelů pro jednotlivé okresy, avšak na centrální slovenské úrovni nikdo bezprostředně nereagoval na jejich podněty. Dodejme, že vznikem slovenského Štátneho archeologického a konzervátorského ústavu došlo k paradoxní situaci – území Podkarpatské Rusi, jež zůstalo po státoprávních změnách podzimu 1938 součástí Česko-Slovenska, totiž *de iure* bylo stále v gesci pražského Státního archeologického ústavu, který tudíž nyní působil na dvou prostorově oddělených územích. Tento stav byl odstraněn již záhy připojením Podkarpatské Rusi k Maďarsku a vznikem Protektorátu Čechy a Morava v polovině března 1939.

10 Elaborát je kromě odeslaného originálu (*Hlava 2019*, 425–426 – Příloha 1, obr. 1) dochován také v nesignované a nedatované kopii – viz NA, fond Státní památková správa, karton 720, spis čj. 5006/1938.

11 Autonomie Slovenska a Podkarpatské Rusi, jež byla v praxi uskutečněna v říjnu 1938 po politických dohodách, byla právně ustavena teprve zákony schválenými Národním shromážděním ve dnech 19. a 22. listopadu 1938; ve Sbírce zákonů a nařízení vyšly 23. listopadu 1938 (autonomie Slovenska) a 16. prosince 1938 (autonomie Podkarpatské Rusi).

Státní archeologický ústav, proměněný v září 1939 v Archeologický ústav, se stal takřka vzápětí po politických událostech poloviny března 1939 předmětem zájmu říšskoněmecké prehistorie, mimo jiné s cílem přetvořit jej v instituci věnující se systematicky archeologické památkové péči a záchranným výzkumům ohrožených, resp. narušených nalezišť. Jedním z kroků, který měl tomuto záměru napomoci, bylo vládní nařízení o archeologických památkách, iniciované v létě 1940 Lotharem Zotzem a schválené v červnu 1941 protektorátní vládou (v platnost vstoupilo o měsíc později). K dohledu nad činností Archeologického ústavu a celou protektorátní archeologií byla v roce 1942 ustavena Badatelská rada pro pravěk (*Forschungsrat für Vorgeschichte*), koordinační orgán s výraznou převahou národnostně německých členů, jenž měl mimo jiné stanovovat prioritní badatelské projekty a výzkumné cíle.

V roce 1940 byli na další pětileté období jmenováni jednatelé Archeologického ústavu, tentokrát ovšem pouze pro území Protektorátu Čechy a Morava. Dne 29. července 1942 bylo vytvořeno částečně autonomní detašované pracoviště Archeologického ústavu pro Moravu – odbočka Brno (*Aussenstelle Brünn*) v čele s Karlem Huckem. Šlo o výsledek diskuse o principech a organizaci archeologické památkové péče na Moravě mezi říšskoněmeckými prehistoriky působícími v protektorátní archeologii, resp. Úřadem říšského protektora, jež začaly v prosinci 1941 z podnětu Karla Huckeho, dosazeného nedlouho předtím do čela brněnského Moravského zemského muzea. Huckeho původní představa spočívala ve vytvoření pracoviště pro záchranné výzkumy při muzeu, jež mělo být zárodkem budoucího samostatného zemského Úřadu pro pravěk (*Amt für Vorgeschichte*). Řešení, které bylo nakonec uskutečněno, vycházelo z návrhu Wolfa von Botha, subalterního úředníka v Úřadu říšského protektora, do jehož kompetence spadala archeologie – vzorem byl model uplatněný v roce 1941 při reorganizaci dvou do té doby samostatných památkových úřadů s působností pro Čechy, resp. pro Moravu a Slezsko; nepochybně šlo ovšem také o projev centralizačních snah prosazovaných v Praze. Huckeho pokusy o vymanění brněnské odbočky z podřízenosti pražskému ústředí Archeologického ústavu a její osamostatnění, o něž se následně pokoušel do roku 1943, skončily neúspěchem (podrobně *Hlava 2021b*). Nutno konstatovat, že brněnská odbočka vznikla bez jakékoliv přímé návaznosti na meziválečné Červinkovo působení na Moravě se Slezskem a její konstituování se odehrálo zcela v režii říšskoněmeckých prehistoriků, resp. německých úředních míst – role protektorátního ministerstva školství se omezila pouze na formální vydání konstitutivní listiny, Jaroslav Böhme (alespoň podle dochovaných archivních pramenů) do diskusí o vzniku brněnské odbočky vůbec nezasáhl.¹²

V roce 1945, po obnově samostatného Československa, nenastal návrat k organizační struktuře jediného centralizovaného Státního archeologického ústavu z roku 1938. Organizační změny, jimiž instituce prošla od podzimu 1938, zůstaly zachovány – v poválečném Československu existoval tudíž jednak Státní archeologický ústav se sídlem v Praze a s odbočkou v Brně (s působností pro české země), jednak Státní archeologický ústav se sídlem v Turčianském Sv. Martině (s působností pro Slovensko).¹³ V českých zemích však došlo k destrukci sítě jednatelů, neboť jejich pětileté funkční období skončilo shodou okolností v dubnu 1945 a snaha o rekonstrukci sítě, resp. o její přeměnu v síť konzervátorů skončila neúspěchem. Naopak v platnosti zůstalo vládní nařízení o archeologických památkách, samozřejmě s terminologickými změnami, jež reflektovaly státoprávní změny roku 1945.

12 Omezené možnosti Jaroslava Böhme ovlivnit z titulu ředitele Archeologického ústavu např. personální situaci jeho brněnské odbočky dobře ilustrují události související s jmenováním zástupce Karla Huckeho, který musel 7. prosince 1942 znovu nastoupit vojenskou službu ve *wehrmachtu*. Dne 9. prosince 1942 Jaroslav Böhme informoval ředitelství Moravského zemského muzea, že na Huckeho přání („auf Wunsch des Herrn Dr. Karl Hucks“) pověřil vedením brněnské odbočky Archeologického ústavu Josefa Poulíka, tehdy muzejního zaměstnance (dopis J. Böhme ředitelství Moravského zemského muzea, 9. prosince 1942; Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 104, spis čj. 20/1942), tři dny poté však své sdělení musel revidovat (dopis J. Böhme ředitelství Moravského zemského muzea, 12. prosince 1942; tamtéž: „Dr. Karl Hucks inzwischen als seinen Vertreter in der Funktion des Leiters der Aussenstelle Herr Dr. Schwabedissen bezeichnet hat“).

13 Jen okrajově zmiňme další vývoj slovenského Štátneho archeologického ústavu do jeho včlenění do Slovenské akademie vied v červnu 1953. V letech 1949–1950 byl přemístěn do Bystričky, aby v roce 1953 našel trvalé sídlo v Nitre, kde již od roku 1950 existovala tzv. výzkumná expedice (druhá výzkumná expedice vznikla ve spolupráci s pražským Státním archeologickým ústavem v roce 1951 v Košicích). V roce 1951 se stal jeho ředitelem Ján Dekan, který stál v čele instituce formálně až do roku 1953.

Jaroslav Böhm stál v roce 1945 před rozhodnutím, jakým způsobem naložit s Úřadem pro pravěk bývalé Říšské župy Sudety, bezesporu profesionální institucí s vytvořenou infrastrukturou. Jakkoliv podle pamětnického svědectví (zaznamenaného ovšem se značným časovým odstupem) se zvažovalo jeho pouhé převzetí a přetvoření v regionální odbočku (*Turek 2007*, 822–823), archivní prameny takovéto úvahy nepotvrzují, resp. nezaznamenávají – nejpozději od léta 1945 totiž Úřad pro pravěk směřoval pod záštitou Státního archeologického ústavu k cílené likvidaci, jež byla také beze zbytku uskutečněna (*Hlava 2017b*, 449–455). V létě a na podzim 1945 se naopak zcela jistě zvažovalo založení odbočky pro Slezsko v Opavě, padl dokonce konkrétní návrh (srv. *Kouřil 2021*, 81–82 s odkazy na archivní prameny) a ještě v říjnu 1945 Jaroslav Böhm s jejím konstituováním napevno počítal (*Hlava 2017b*, 452 s odkazem na archivní pramen). K jejímu založení v podobě expozitury (podřízené organizačně a hospodářsky odbočce v Brně) došlo však nakonec teprve v roce 1955, již ve zcela jiných poměrech – po přetvoření Státního archeologického ústavu v Archeologický ústav Československé akademie věd. Nešlo o první expozituru konstituovanou v padesátých letech 20. století, tento vývoj však již spadá za vymezený chronologický rámec tohoto článku.

3. NÁVRHY ZDEŇKA WIRTHA Z ROKU 1945

Veškeré návrhy na reorganizaci Státního archeologického ústavu, jež byly dosud zmíněny, vycházely buď přímo z prostředí instituce, nebo vznikaly v součinnosti s jejím vedením či některými jejími zaměstnanci. Poválečné návrhy z pera Zdeňka Wirtha se z tohoto rámce výrazně vymykají – předešleme, že s největší pravděpodobností nebyly vůbec konzultovány s osobnostmi ze světa archeologie. Upozorníme také, že sled událostí, který je nastíněn v následujících odstavcích, představuje hypotetickou rekonstrukci – jednotlivé Wirthovy návrhy totiž nejsou přesně datovány a jejich relativní i absolutní chronologie byla stanovena vnitřní kritikou pramenů (blíže Exkurz).

Třebaže Zdeněk Wirth byl na konci roku 1938 (krátce po dovršení šedesáti let) penzionován a musel odejít z exponovaného postavení na ministerstvu školství a národní osvěty, v roce 1945 se mu podařil pozoruhodný *comeback*. Stal se totiž poradcem ministerstva školství a osvěty, v jehož čele stál tehdy jeho přítel Zdeněk Nejedlý. Byl pověřen koordinací ochrany památkově cenných objektů a jejich mobiliáře, ohrožených poválečnými konfiskacemi; v roce 1947 byl v této souvislosti jmenován do čela Národní kulturní komise, ostatně koncepce její činnosti byla v podstatě Wirthovým dílem (blíže *Uhliková 2004*, 22–23, 29–30, 64–65). Pro téma tohoto článku je ovšem neméně důležité jeho působení v České akademii věd a umění, ctihodné instituci založené pro podporu české vědy a kultury v roce 1890 především zásluhou Josefa Hlávky pod názvem Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Od roku 1932 byl mimořádným členem její I. sekce, v roce 1934 byl zvolen řádným členem; již od prvního desetiletí 20. století však působil v tamější Archeologické komisi, kde se angažoval především při vydávání monumentálního Soupisu památek (jednak autorsky, jednak od roku 1930 v roli hlavního redaktora edice) a v redakci Památek archeologických (v letech 1914–1933).

Je nepochybné, že Wirthovy návrhy souvisely s diskusí o optimálním uspořádání české/československé vědy, jež po skončení II. světové války výrazně rezonovala ve veřejném prostoru. Probíhala také v ministerstvu školství a osvěty, které v září 1945 rozeslalo čtyřem institucím – České akademii věd a umění, Masarykově akademii práce, Královské české společnosti nauk a Zemědělské akademii – informaci o interních úvahách. Klíčová byla tato věta: „*Ministerstvo školství soudí, že k odstranění závad a nedostatků našeho výzkumnictví je nezbytné, aby budování všech badatelských ústavů vrcholných vědeckých institucí, ústavů vysokoškolských, ústavů výzkumných a četných museí se provádělo při největším soustředění místním a věcném a zejména aby již nyní všechny výzkumné ústavy, stanice, pokusné objekty a zkušební byly přičleněny místně a věcně k obdobným ústavům vysokých škol a spolu s nimi podřízeny po stránce správní ministerstvu školství a osvěty.*“ Žádalo o sdělení stanoviska k tomuto záměru.¹⁴

Již v létě 1945 se ostatně debatovalo o reorganizaci České akademie věd a umění, a to v souvislosti s proslovem Zdeňka Nejedlého proneseným 3. července 1945 poté, co byl zvolen jejím předsedou (*Trkal*

14 Dopis ministerstva školství a osvěty České akademii věd a umění (s uvedením dalších adresátů), 12. září 1945; MÚA AV ČR, fond Česká akademie věd a umění, karton 168, inv. č. 196. Odpověď České akademie věd a umění není dochována.

1945, 14 se zněním části proslovu; *Beran – Procházka 1972*, 6, pozn. 6; *Beran 2000*, 123).¹⁵ Avšak k formulování konkrétních návrhů přispěla kromě podnětu z ministerstva¹⁶ teprve především Nejedlého přednáška pro členy Akademie 16. října 1945,¹⁷ v níž prezentoval svoji představu o proměně instituce. Její podstatou mělo být vytvoření badatelských vědeckých pracovišť v rámci Akademie, tj. její proměna v instituci zastřešující českou/československou vědu jako celek; měla být také postátněna (*Beran – Procházka 1972*, 6–7; *Beran 2000*, 127–128). Výsledkem následných interních diskusí – uvažovalo se o včlenění některých dosud samostatných vědeckých a výzkumných institucí do Akademie, druhou cestou bylo vytvoření zcela nových ústavů kolem dominujících osobností konkrétních oborů¹⁸ – byla vskutku příprava vzniku několika ústavů. V život byly ovšem nakonec uvedeny pouze Ústav pro jazyk český, Ústav pro českou literaturu, Ústav pro nukleární fyziku a Ústav matematický (*Franc 2018*, 121–126; *týž 2019*, 92–95). Ostatně Nejedlého názory se nesetkávaly s bezvýhradným souhlasem a některé z částí Akademie reformní snahy spíše brzdily (*Beran – Procházka 1972*, 7; *Beran 2000*, 128).

Domnívám se, že právě v rámci těchto úvah a diskusí vznikly Wirthovy elaboráty, jež se týkaly (mimo jiné) Státního archeologického ústavu. První koncepce (dále Představa 1), zachycená v písemné podobě pouze v bodech-poznámkách, počítala s přetvořením Archeologické a Národopisné komise, jež byly součástí České akademie věd a umění, ve tři badatelské ústavy – Ústav pro dějiny umění, Národopisný ústav a Ústav archeologický. Jejich pomocnou institucí měl být Fotoměřický ústav, jenž měl být vytvořen reorganizací Státního fotoměřického ústavu, s nímž byl Wirth bytostně spjatý v letech meziválečného Československa jako jeho dlouholetý ředitel. Zatímco Ústav pro dějiny umění měl být konstituován (mimo jiné) z univerzitního pracoviště a základem Národopisného ústavu měly být Národopisná společnost a Národopisné muzeum, Ústav archeologický měl vzniknout v podstatě převzetím Státního archeologického ústavu a rozšířením jeho činnosti. Wirth zaznamenal, že (mimo jiné) „*organizuje a provádí výzkum (hlavně výkopy) památek od pravěku do současnosti, zachovává v popisu, zaměření a zabezpečení a publikuje je jako hist. prameny.*“ Měl také vytvořit „*soupis (prav. památek)*“.¹⁹

Patrně paralelně s Představou 1 (nebo v návaznosti na ni) Wirth vytvořil odlišnou koncepci, opět však zaznamenanou pouze v bodech-poznámkách (dále Představa 2). V tomto případě měl vzniknout Státní ústav umělecko-historický, který mělo tvořit několik částí. Šest stávajících univerzitních ústavů mělo být přetvořeno v pěti badatelských, resp. vědeckých ústavů – Ústav pro klasickou archeologii, Ústav pro pravěkou archeologii, Ústav pro všeobecnou křesťanskou archeologii a Ústav pro umění východní měly být doplněny ústavem vytvořeným sloučením Ústavu pro všeobecné dějiny umění s Ústavem pro dějiny československého umění. Jediným výzkumným ústavem měl být Státní archeologický ústav, členěný do tří oddělení – pravěkého (antického), středověkého a novověkého; zjevně se měl specializovat na terénní výzkumy, nikoliv na teoretickou badatelskou činnost. Kvintet badatelských, resp. vědeckých ústavů a jeden výzkumný ústav měl doplnit pomocný technický ústav – Fotoměřický ústav. Jednotlivým ústavům však měla být ponechána jistá míra autonomie. Součástí nové instituce měly být také stávající odborné „*korporace a instance*“ – Archeologická komise České akademie věd a umění, Kruh pro pěstování dějin umění a Společnost československých prehistoriků. Wirth uvažoval rovněž o nezbytných prostorách.

15 Viz dopis A. Šarky III. třídě České akademie věd a umění, 23. července 1945; MÚA AV ČR, fond Česká akademie věd a umění, karton 168, inv. č. 197 („*Dovídaje se o zamýšleném přebudování České akademie věd a umění a o zřízení vědeckých a badatelských ústavů*“). Zdeněk Nejedlý se ostatně o nutnosti reorganizace České akademie věd a umění vyjadřoval již v květnu 1945 (*Beran – Procházka 1972*, 6, pozn. 5, 9).

16 Viz kopie Pozvání na schůzi Komise o otázce ústavů pro úkoly třetí třídy České akademie, která bude konána v pondělí dne 15. října 1945; nedatováno (odesláno 13. října 1945); MÚA AV ČR, fond Česká akademie věd a umění, karton 168, inv. č. 197. Jedním z projednávaných bodů měla být odpověď na dopis ministerstva školství a osvěty z 12. září 1945.

17 Zdeněk Wirth se přednášky zúčastnil – viz Listina přítomných na shromáždění členů České akademie věd a umění, které se konalo dne 16. října 1945; MÚA AV ČR, fond Česká akademie věd a umění, karton 168, inv. č. 198.

18 Srv. např. Zápis z diskuse členů komise druhé třídy pro přípravu návrhu na rozšíření činnosti Akademie, 25. ledna 1946; MÚA AV ČR, fond Česká akademie věd a umění, karton 168, inv. č. 197 (diskuse se odehrála 10. ledna 1946).

19 Z Arch. komise a Národopisné komise tři ústavy badatelské, nedatováno (1945); OD ÚDU, fond Zdeněk Wirth, karton W-L, fol. 52, 83. Wirthova primární představa o Ústavu archeologickém a náplni jeho činnosti ovšem prošla proměnou – původně totiž zamýšlel omezit ji pouze na pravěk a tomu odpovídal první zvolený název: Ústav pro pravěk. Později ho změnil na Ústav pro archeologii.

Společným potřebám měly sloužit dva přednáškové sály (velký a malý), fotoateliér a knihovna. Naopak jednotlivé ústavy měly disponovat kanceláři, přednáškovými/seminárními místnostmi („*pokoje*“), restaurátorskými dílnami a skladišti sbírek. Zabýval se také počty zaměstnanců a jejich pracovními pozicemi.²⁰

Wirthovy rukopisné poznámky byly poté přetvořeny v souvislé texty, v nichž došlo k precizování obou koncepcí. Představa 1 se stala základem textu (Příloha 1), jehož jádrem zůstal plán na vytvoření tří ústavů, doplněných Fotoměřickým ústavem. Nejvýznamnější změna se týkala složení Ústavu pro archeologii, přejmenovaného nyní v Ústav pro pravěkou, předdějinnou a historickou archeologii – ten měl být totiž vytvořen sloučením dvou stávajících univerzitních pracovišť v Praze a Státního archeologického ústavu. Jakkoliv jednotlivé ústavy měly zprvu zůstat samostatné, do budoucna se počítalo se společným sídlem a s vytvořením společného zázemí.

Naopak z Představy 2 vycházela koncepce jednotného Ústavu pro archaeologii a dějiny umění, v nějž byl přejmenován původně proponovaný Státní ústav umělecko-historický (Příloha 2). Oproti Představě 2 přibyl mezi vědecké ústavy univerzitní Ústav pro slovanské starožitnosti a dodatečně do strojopisného rukopisu Wirth doplnil Ústav všeobecného, československého a slovanského národopisu. Je zajímavé, že v porovnání s koncepcí tří (zprvu samostatných) badatelských ústavů (doplněných Fotoměřickým ústavem) Wirth netrval striktně na ustavení instituce pod křídly České akademie věd a umění – dával totiž k úvaze také její založení v rámci Univerzity Karlovy.

Druhá z koncepcí (Představa 2, resp. Příloha 2) se ukázala životaschopnější. Wirth ji ostatně poskytl k vyjádření Antonínu Matějčkovi, vedoucímu Ústavu dějin umění Univerzity Karlovy (a členovi České akademie věd a umění), který z návrhu vyškrtl Ústav pro dějiny pravěku a Ústav pro slovanské starožitnosti, navíc činnost Státního archeologického ústavu omezil pouze na středověkou archeologii. Vrcholný středověk měl být zjevně nejstarším obdobím, jímž se měla v Matějčkově představě nová instituce zabývat.

Právě druhá z koncepcí byla poté rozpracována ještě před koncem roku 1945 do podoby paragrafového znění, jež mělo formu statutu. Nová instituce měla mít název Státní ústav pro archeologii a dějiny umění (Příloha 3). Matějčkovy návrhy zůstaly stranou, do definitivní verze nepronikl ani Wirthův návrh týkající se národopisu. Podstatná změna se týkala vztahu nové instituce k České akademii věd a umění – ta totiž nebyla vůbec zmíněna, Státní ústav pro archeologii a dějiny umění měl být podřízen ministerstvu školství a osvěty. Šlo o materiál určený k diskusi, ostatně Wirth výslovně uvedl: „*Pro dohodu přednostů jednotlivých ústavů a předsedů odborných korporací je sestaven předběžný statut tohoto ústavu, jak následuje. Teprve po jednomyslné dohodě jmenovaných bylo by provedeno úřední řízení k vybudování ústavů.*“ Zda ovšem vskutku došlo k rozeslání elaborátu konkrétním osobnostem, jichž se návrh týkal, je nejasné.

4. ZÁVĚREM...

Ve stručně nastíněném organizačním vývoji Státního archeologického ústavu od jeho zrození do počátku padesátých let 20. století stojí podle mého soudu za pozornost dva podstatné prvky. Instituce prošla cestou od neformální (a kolegiálně respektované) regionální autonomie dvacátých let 20. století a faktické omezené působnosti, jež tehdy rozhodně nezahrnovala celé Československo, k centralizaci a rozšíření svého vlivu na území celého státu v třicátých letech 20. století, aby od přelomu let 1938/1939 postupně směřovala k decentralizaci a štěpení, jež bylo dovršeno v roce 1970 vznikem samostatného brněnského Archeologického ústavu, součásti tehdejší Československé akademie věd. Zároveň je zřejmé, že návrhy na reorganizaci instituce vznikaly, resp. realizovaly se (ovšem s výjimkou Červinkova podnětu z roku 1931) v přelomových obdobích zásadních politických, resp. státoprávních změn. Je ostatně obecně známým pravidlem, že právě v takové době je možné nejúčinněji prosazovat snahy o zásadní strukturální změny.

Wirthovy představy z druhé poloviny roku 1945 o sloučení Státního archeologického ústavu s jinými institucemi, resp. jejich organizačními částmi do tohoto schématu zapadají z hlediska doby svého vzniku.

²⁰ Státní ústav umělecko-historický, nedatováno (1945); OD ÚDU, fond Zdeněk Wirth, karton W-L, fol. 55–59. Instituce byla původně nazvána Čsl. ústav umělecko-historický, později bylo její pojmenování změněno na Státní ústav umělecko-historický. K Státnímu ústavu umělecko-historickému viz jedinou zmínku: *Krumholz – Uhlíková – Vácha 2010*, 286.

Tvořily součást poválečné diskuse o reorganizaci české/československé vědy, spojené se snahami o její centralizaci a redukci počtu samostatných pracovišť. Podle původních Wirthových úvah měly být reorganizované, resp. nově vytvořené instituce součástí České akademie věd a umění (Představa 1, Představa 2), poslední návrh (Příloha 3) však počítal s podřízením Státního ústavu pro archeologii a dějiny umění přímo ministerstvu školství a osvěty.

Na Wirthových plánech zaujme důslednost, s níž se snažil zahrnout do nich komplexně archeologii, dějiny umění a Fotoměřický ústav; naopak národopis byl z jeho úvah postupně vyrazen. Je také pozoruhodné, s jakou lehkostí Wirth do svých záměrů zahrnoval různá univerzitní pracoviště i samostatné badatelské ústavy, aniž by o nich informoval jejich vedení (ovšem s výjimkou Antonína Matějčka).

Třebaže představené plány zůstaly pouze na papíře a s největší pravděpodobností se nestaly předmětem širších diskusí, jsou podle mého soudu zajímavým svědectvím o zákulisí oboru. V jaké míře (a zda vůbec) byly Wirthovy záměry ovlivněny událostmi konce roku 1938, kdy musel odejít z ministerstva školství a národní osvěty, zůstává nejasné. Připomeňme, že Jaroslav Böhm byl tehdy jedním z autorů návrhu na změnu organizace památkové péče (a zrušení Fotoměřického ústavu), jenž ve své podstatě představoval nepřímou kritiku meziválečné praxe spojené výrazně právě se Zdeňkem Wirthem.

V neposlední řadě Wirthovy záměry ukazují, jakým obtížím musel po roce 1945 čelit Jaroslav Böhm v pozici ředitele Státního archeologického ústavu. Podle mého soudu je nutné právě pod tímto zorným úhlem pohlížet na Böhmovy poválečné (a také poúnorové) snahy o získání mocenského postavení, které by mu umožnilo zachovat si (výhradní) vliv na osud a směřování instituce, jejímž byl ředitelem (*Rataj – Šolle – Vencl 2003*, 161–162).

* * *

Wirthovy představy z roku 1945 nebyly jediným poválečným námětem na reorganizaci Státního archeologického ústavu. Dne 24. listopadu 1947 se na Jaroslava Böhma obrátil Anton Točík, tehdy působící na slovenském povereníctvu školstva a osvěty. V souvislosti s přípravou zákona na ochranu archeologických památek pro Slovensko a s úvahami o rozvoji slovenského Štátneho archeologického ústavu (přemístěním jeho sídla z Turčianského Sv. Martina do Bratislavy a zřízením odbočky v Košicích) žádal o poskytnutí protektorátního vládního nařízení o archeologických památkách z roku 1941 a příslušné důvodové zprávy, jakož i o zaslání statutu brněnské odbočky.²¹ Jaroslav Böhm mu z požadovaných písemností poskytl pouze vládní nařízení o archeologických památkách, neboť důvodovou zprávu k němu neměl k dispozici a brněnská odbočka svůj vlastní statut neměla. K průvodnímu dopisu ovšem přiložil ještě připravenou verzi nového statutu pražského Státního archeologického ústavu a podotýkal: „*Bylo by velmi výhodné, kdyby Váš statut byl shodný, a ještě výhodnější by bylo, kdyby z Vašeho podnětu došlo k formálnímu sloučení obou ústavů pod jedno záhlaví, totiž Archeologického ústavu Československé republiky, při čemž by autonomie obou složek byla statutárně zaručena asi v tom smyslu: III. Organisační ústav. Článek 1./ Archeologický ústav Československé republiky tvoří Státní archeologický ústav v Praze s odbočkou v Brně a Státní archeologický ústav tam a tam s odbočkou tam a tam. Jednotlivé ústavy podléhají bezprostředně svým ústavně nadřízeným orgánům, jsou rozpočtově, personálně i kompetenčně samostatné, ve společných záležitostech a navenek postupují podle dohody. Článek 2./ Každý Státní archeologický ústav je řízen odborným ředitelem, kterého jmenuje ministr školství a osvěty, event. povereník. Jeden z ředitelů služebně a věkem starší je jmenován ředitelem Archeologického ústavu Československé republiky, který zastupuje ve věcech společného zájmu.*“ Böhm pokračoval: „*Takto by bylo možné dojít ke společné instituci, jejíž váha by byla nesmírná u nás i za hranicemi a pod jejímž titulem by mohly vycházeti všechny publikace.*“²² (srv. *Neumann 2020*, 615 s nepřesným kontextem). Ve stejný den poslal kopii tohoto dopisu (spolu s vládním nařízením o archeologických památkách z roku 1941 a návrhem nového statutu Státního archeologického ústavu) důvěrně Vojtechu Budinskému-Kričkovu, tehdejšímu řediteli Štátneho archeologického ústavu, a v průvodním dopise sděloval: „*Zdá se mi, že bude u Vás dosti obtížná situace, a ještě více se mi zdá, že budete muset pravděpodobně překonat svou lásku k terénu a věnovat se nějaký čas theoretickým otázkám. Víím, že Ti to valně příjemné není, ale soudím, že to bude nutné. Nabídl jsem kolegovi Točíkovi, že bychom se měli sejít, domnívám se však, že ještě nutnější bude, abychom se sešli my dva. Jsem ochoten přijeti soukromě a na zapřenou do Martina.*“²³

21 Dopis A. Točíka J. Böhmovi, 24. listopadu 1947; MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 8, inv. č. 81.

22 Kopie dopisu J. Böhma A. Točíkovi, 2. prosince 1947; MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 8, inv. č. 81.

Není jasné, zda diskuse pokračovala ve směru, který nastínil Böhm. Ke sloučení obou ústavů každopádně nedošlo, ostatně Anton Točík se stal již 1. ledna 1948 zaměstnancem Štátního archeologického ústavu, s nímž spojil svůj další život.

EXKURZ: CHRONOLOGIE (A DATOVÁNÍ) WIRTHOVÝCH NÁVRHŮ

Žádná z archiválií s Wirthovými návrhy neobsahuje přesnou dataci. Přesto lze tyto elaboráty ukotvit v čase alespoň přibližně.

Směrodatný je především odkaz na přednášku Zdeňka Nejedlého pronesenou 16. října 1945 (Příloha 1). Je tudíž jisté, že souvislý text vycházející z Představy 1 musel vzniknout teprve po tomto datu. Druhým datovacím vodítkem je zmínka o personálním propojení řízení České akademie věd a umění a ministerstva školství a osvěty v rukách Zdeňka Nejedlého. Ve funkci ministra školství a osvěty byl Nejedlý od ustavení první poválečné vlády až do jmenování vlády vzešlé z parlamentních voleb v květnu 1946 – došlo k tomu 2. července 1946, Nejedlý v ní byl přeřazen do pozice ministra ochrany a sociální péče (ministrem školství a osvěty se stal Jaroslav Stránský). Dodejme, že (posledním) předsedou České akademie věd a umění byl Nejedlý zvolen 3. července 1945.

Souvislý text vycházející z Představy 2 (Příloha 2) takovoto jednoznačné záchytné datovací body neposkytuje. Elaborát sice obsahuje údaj „*Nejedlý, reorg. Akademie 16./10. 1945*“, ten však dopsal Zdeněk Wirth teprve dodatečně tužkou, a to bez přímé vazby na konkrétní místo textu.²⁴ Rovněž odkazy na ministra školství a osvěty, resp. prezidenta České akademie věd a umění (Příloha 2) nepředstavují bezpečnou oporu, neboť nejsou jmenovitě konkretizovány. Domnívám se však, že souvislé texty (Příloha 1, Příloha 2) vznikaly zhruba současně, neboť mimo jiné obsahují takřka totožný poslední odstavec.

Jedna z verzí paragrafového znění druhého z návrhů (Příloha 3) byla zhotovena do formuláře spisu, jehož titulní strana nese tyto strojopisně vyplněné identifikační údaje: (1) „*Věc: Státní ústav pro archeologii a dějiny umění*“, (2) „*Odbor: skup. poradce*“, (3) evidenční číslo 3/1945.²⁵ Elaborát tudíž vznikl ještě před koncem roku 1945. Zda souvisí přímo s Wirthovým působením v roli ministerského poradce, nebo vznikl v důsledku Wirthova působení v České akademii věd a umění, je podle mého soudu nejasné – Wirth totiž mohl svoji pozici ministerského poradce využít pouze při oficiální distribuci tohoto návrhu osobnostem, jichž se týkal.

U primárních představ (Představa 1, Představa 2) je datování jejich vzniku po 16. říjnu 1945, tj. po Nejedlého přednášce, pouze hypotetickou spekulací a nelze je přímo doložit. Domnívám se však, že Představa 2 jako celek není starší než primární Představa 1 – je totiž výrazně podrobnější, mimo jiné obsahuje také úvahy o prostorách a vnitřní organizaci některých částí zamýšlené nové instituce. Podle mého soudu vznikaly obě představy paralelně vedle sebe.

Dodejme, že ve schůzích České akademie věd a umění se o žádném z Wirthových návrhů nedebatovalo. Archeologická komise, jíž Zdeněk Wirth od roku 1934 předsedal, se sešla teprve 24. června 1946 a o reorganizaci Akademie na ní nepadlo ani slovo.²⁶ Na první schůzi I. třídy (do ní spadala Archeologická komise) 23. října 1945 sice v souvislosti s Nejedlého přednáškou ze 16. října 1945 proběhla „*čilá debata, jíž se zúčastnili všichni přítomní*“. Zdeněk Wirth však na této schůzi nebyl²⁷ a na následující schůzi 15. února 1946, kterou Wirth řídil, se o reorganizaci Akademie vůbec nediskutovalo.²⁸

23 Kopie dopisu J. Böhma V. Budinskému-Kričkoví, 2. prosince 1947; MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 8, inv. č. 81.

24 Ústav pro archaeologii a dějiny umění, nedatováno (1945); OD ÚDU, fond Zdeněk Wirth, karton W-L, fol. 73.

25 Spis o Státním ústavu pro archeologii a dějiny umění, 1945; OD ÚDU, fond Zdeněk Wirth, karton W-L, fol. 84.

26 Zápis o plné schůzi Archeologické komise, konané dne 25. června 1946; MÚA AV ČR, fond Česká akademie věd a umění, karton 248, inv. č. 557 (Zdeněk Wirth na této schůzi na funkci předsedy Archeologické komise rezignoval). Předchozí schůze Archeologické komise se odehrála 10. března 1939. Zápis z schůzi I. (prehistorického) a II. (historického) odboru Archeologické komise z roku 1946 nejsou dochovány.

27 Protokol o schůzi první třídy České akademie věd a umění, která byla konána 23. října 1945 (bod č. 10) + Listina přítomných ve schůzi I. třídy České akademie věd a umění dne 23. října 1945 (Zdeněk Wirth není mezi přítomnými ani omluvenými); MÚA AV ČR, fond Česká akademie věd a umění, karton 7, inv. č. 18. Viz též *Urbánek 1945*, 21.

TEXTOVÉ PŘÍLOHY

Příloha 1

Koncept návrhu na zřízení tří badatelských ústavů formulovaný jako souvislý text, nedatováno (po 16. říjnu 1945); OD ÚDU, fond Zdeněk Wirth, karton W-L, fol. 75–76 (s Wirthovými rukopisnými úpravami – v této podobě je zde koncept zveřejněn; podtrženo v originále), resp. 77–78 (bez Wirthových rukopisných úprav)

Badatelské ústavy České akademie věd a umění v Praze pro archeologii, dějiny umění a národopis.

Výzkum a soupis památek pravěkých, uměleckohistorických a národopisných byl od začátku v České akademii soustředěn v Archeologické komisi, založené v roce 1893. Archeologická komise měla příslušné sekce /pravěkou, historickou a národopisnou/ a vydávala jednak Památky archeologické, jednak Soupis památek historických a uměleckých a po určité době také národopisných. Tato organizace je dnes nečasová a bylo by třeba ji změnit v soustavu skutečných badatelských ústavů, jak to již naznačil pan prezident Akademie dr. Zdeněk Nejedlý ve své přednášce dne 16. října 1945.

Dnešní doba byla by pro zřízení těchto badatelských ústavů velmi vhodná, poněvadž je řízení České akademie spojeno s řízením ministerstva školství a osvěty v rukou presidenta a ministra dr. Zdeňka Nejedlého. To dává možnost, aby prezident akademie změnou statutu Archeologické komise a ministr školství a osvěty změnou organizace vědeckých ústavů Karlovy university založil při České akademii badatelské ústavy, které by obsáhly celou oblast archeologie, dějin umění a národopisu ve spolupráci s odbornými korporacemi vědeckými domácími i cizími.

Tyto badatelské ústavy by měly mít tento program a tuto organizaci:

1./ Ústav pro pravěkou, předdějinnou a historickou archeologii.

Účelem ústavu by byla organizace a provádění výzkumu hlavně pomocí výkopů památek od pravěku do současnosti, pokud jsou dosud skryty v zemi, jich zachování v popisu, zaměření a zobrazení a jich publikaci jako hmotných historických pramenů.

Svůj program plnil by archeologický badatelský ústav jednak soustavným prováděním výkopů, dále soustavnou evidencí všech památek sem hledících, vydáváním jich soupisu a vydáváním odborného časopisu.

Do tohoto ústavu by měly být převedeny sbírky pravěké sekce Archeologické komise, aparát Státního archeologického ústavu a aparát ústavů pro dějiny pravěku a slovanských starožitností University Karlovy.

2./ Ústav pro dějiny umění.

Účelem ústavu by bylo pěstování dějin umění klasického, západoevropského i východoevropského s největším důrazem na dějiny českého umění.

Ústav by prováděl výzkum památek, pokud poskytují problémy uměleckohistorické, organizoval jich měření a zobrazení, soupis památek doma i bohemik v cizině. Vedle tohoto úkolu pracoval by na korpusech dějin českého umění jak historického, tak současného, na slovníku biografickém a terminologickém a na bibliografii české uměleckohistorické literatury. Organem tohoto ústavu byly by Památky archeologické jako nejstarší časopis toho druhu ve střední Evropě.

Tento ústav by měl převzít sbírky historické sekce Archeologické komise /s celým materiálem Soupisu památek/, vědecký aparát ústavů Karlovy university /Ústav pro klasickou archeologii; Ústav pro křesťanskou archeologii; Ústav pro dějiny západoevropského a českého umění; Ústav pro dějiny východoevropského umění/, konečně aparát Státního ústavu fotoměřického.

3./ Ústav národopisný.

Účelem ústavu bylo by pěstování národopisu všeobecného a slovanského s největším důrazem na národopis československý. Ústav by prováděl výzkum národopisných památek, jejich soupis a zobrazení, vydával by korpusey tohoto materiálu a Národopisný věstník. Měl by převzít sbírky Národopisné komise České akademie a popřípadě i Národopisné společnosti a Národopisného musea, pokud mají charakter vědeckého aparátu.

4./ Jako pomocný ústav fungoval by pro všechny tři badatelské ústavy dnešní Státní ústav fotoměřický, jemuž by ústavy pro určité období svěřovaly speciální úkoly dokumentárního zobrazování a měření památek.

Badatelské ústavy by mohly být realizovány zatím z nedostatku vhodných místností statutárně a provozovatí činnost v dosavadních místnostech pod jednotným vedením. Jejich udržování převzala by Česká akademie, které by stát poskytl dosavadní (pravidelné i mimořádné) dotace ústavům Karlovy university každoročně přidělované. V pozdějších letech bylo by možno přistoupiti k umístění všech tří badatelských ústavů ve společné

28 Protokol o schůzi první třídy České akademie věd a umění, která byla konána dne 15. února 1946; MÚA AV ČR, fond Česká akademie věd a umění, karton 7, inv. č. 18 (bod 5b: „Zprávy ze sekcí o reorganizaci Akademie odloženy do příští schůze.“). Ani na následující schůzi (za Wirthovy přítomnosti) se však o reorganizaci Akademie nediskutovalo – viz Protokol o schůzi první třídy České akademie věd a umění, která byla konána 9. dubna 1946 o 9. hodině v místnostech České akademie v Praze I, Národní tř. č. 3; MÚA AV ČR, fond Česká akademie věd a umění, karton 7, inv. č. 18 (bod 11c: „Předseda navrhuje, aby k otázce reorganizace České akademie věd a umění bylo zaujato stanovisko. Doporučuje zvoliti komisi. – Odročeno na příští schůzi.“).

ústřední budově se společným zařízením, jako je pomocný personál, poradní síly, knihovna, čítárna, sbírky fotografií, diapositivů a plánů. V ústřední budově bylo by potom možno soustřediti fotografické ateliéry odborných ústavů a Státního fotoměřického ústavu. Pro společné organizační a reprezentační otázky /činnost badatelská, přednášková, publikační, mezinár. styky, sjezdy, delegace, stipendia, ceny atd./ byla by v tomto ústředí zřízena komise.

V tomto návrhu zůstává slabinou izolace badatelské obce na brněnské a olomoucké universitě a v moravských odborných korporacích. To však by se dalo řešiti jmenováním delegátů těchto korporací a institucí, kteří by se účastnili porad v Praze a přebírali určité úkoly společnou komisí jim svěřované.

Příloha 2

Koncept návrhu na zřízení Ústavu pro archaeologii a dějiny umění formulovaný jako souvislý text, nedatováno (patrně po 16. říjnu 1945, resp. před koncem roku 1945); OD ÚDU, fond Zdeněk Wirth, karton W-L, fol. 69–70 (s Wirthovými rukopisnými úpravami výhradně pravopisného, resp. stylistického rázu), resp. 73–74 (s Wirthovými rukopisnými úpravami pravopisného, resp. stylistického rázu a věcnou úpravou, jež je zde vyznačena kurzívou, s věcnými redukcemi Antonína Matějčka, jež jsou zde vyznačeny přeškrtnutím – v této podobě je zde koncept zveřejněn; podtrženo v originále)

Ústav pro archaeologii a dějiny umění:

V zájmu racionální vědecké spolupráce na poli archaeologie a dějin umění a k využití vědeckých sil ke společným úkolům v těchto oborech, jakož i pro jednotnou reprezentaci všech těchto složek české vědy před domácím i cizím forem bylo by třeba sdružit české vědecké ústavy a korporace v oboru archaeologie a dějin umění ve společném ústavě.

Ústav by mohl býti zřízen buď statutem ministra školství a osvěty při Karlově universitě v Praze, nebo statutem presidenta České akademie věd a umění při této Akademii.

V ústavě by měly býti soustředěny:

- I./ Vědecké ústavy Karlovy university (~~Ústav pro dějiny pravěku, pro slovanské starožitnosti~~; pro klasickou archaeologii; pro křesťanskou archaeologii; pro dějiny západoevropského a českého umění; pro dějiny východoevropského umění; *ústav všeob., čsl. a slov. národopisu*).
- II./ Státní archaeologický ústav pro ~~pravěkou, předdějinnou a středověkou~~ archaeologii.
- III./ Státní fotoměřický ústav.
- IV./ Odborné korporace (Archaeologická komise České akademie; Kruh pro pěstování dějin umění; Společnost prehistoriků).

Účelem ústavu by bylo vytvoření vědeckého prostředí, v němž by se sdružovali všichni čeští archaeologové a dějepisci umění k úzké spolupráci, k jednotné reprezentaci a k racionální péči o výzkum, soupis, zobrazení a publikaci materiálu tohoto oboru. Takto sdružení badatelé by vytvořili zároveň stálé forum pro odborné řešení společných organizačních otázek, které by bylo také autoritativním poradním orgánem úředních míst. Veliký prospěch z takto vytvořeného vědeckého prostředí měli by také studující těchto oborů tím, že by byli v konečných studijních semestrech přibíráni k přípravě nebo provádění určitých vědeckých úkolů.

Ústav pro archaeologii a dějiny umění mohl by býti realizován ve dvou etapách:

a.) V nynějších svízelných poměrech stačilo by, kdyby byla statutárně docílena úzká vědecká spolupráce universitních ústavů a odborných korporací, které by nic neztrácely na své samostatnosti a účastnily by se na společné práci, usměrňované voleným předsednictvem na rok, a to buď podle věkového pořadí, nebo podle jiných zřetelů.

Finančně by se zatím neměnilo na systému pravidelných i mimořádných příjmů jednotlivých stolic a korporací, ale vedle toho by se snažil ústav opatřiti si také vlastní prostředky k plnění společných úkolů.

b.) V pozdějších letech bylo by možno přistoupiti ke zřízení skutečně jednotného ústavu ve společné ústřední budově a se společným zařízením, jako je administrativa, společné účetnictví, společný personál, společné přednáškové sály, ústřední knihovna, čítárna, sbírky fotografií a diapositivů. V tomto ústavě, kde by měly jednotlivé jeho složky přiděleny části ústřední budovy podle svého rozsahu, vzdaly by se ústavy ve prospěch ústřední správy a ústředního provozu vlastních odborných knihoven a jiných sbírek a ponechaly by si jenom pro běžnou agendu knihovny příruční.

Co by bylo možno soustřediti ihned, byly by vlastní fotografické ateliery jednotlivých stolic a odborných ústavů a korporací, které by byly soustředěny ve St. fotoměřickém ústavě. Tím by převzal fotoměřický ústav všechny úkoly, které vyvolávají výzkumné práce badatelské, soupis památek a souborné edice umělecko-historické, nebo archaeologické.

V obou stadiích by fungovaly při ústavě dvě komise:

- 1./ komise pro podnětné vedení spolupráce všech složek ústavu (práce badatelská, přednášková, publikační),
- 2./ komise pro společné organizační a reprezentační otázky (mezinárodní styky, sjezdy, delegace, stipendia, ceny, honoráře atd.).

V tomto návrhu zůstává slabinou izolace badatelské obce na brněnské universitě a v moravských odborných korporacích a ústavech. To však by se dalo řešit jmenováním delegátů těchto institucí, kteří by se účastnili porad odborných komisí a přebírali by určité úkoly předsednictvem ústavu jim svěřovaných.

Dr A. Matějček
D^r Zd. Wirth

Příloha 3

Koncept návrhu na zřízení Státního ústavu pro archeologii a dějiny umění formulovaný jako paragrafový statut instituce, nedatováno (patrně po 16. říjnu 1945, resp. před koncem roku 1945); OD ÚDU, fond Zdeněk Wirth, karton W-L, fol. 79–82 (s Wirthovými rukopisnými úpravami a jmény vedoucích ústavů, resp. jedné z korporací – v této podobě je zde koncept zveřejněn; podtrženo v originále), resp. 84–87 (s Wirthovými rukopisnými úpravami, ale bez jmen vedoucích ústavů)

Výzkum a soupis archeologický a studium dějin umění všech dob těsně spolu souvisí. Dosud nebyla však u nás dosti vyvinuta spolupráce jednotlivých ústavů, ať již universitních, ať výzkumných nebo pomocných a odborných korporací vědeckých, takže racionální rozdělení práce a vzájemná podpora byla dosahována jenom ve výjimečných případech. Vedle toho chyběla jednotná reprezentace všech těchto složek české vědy před domácím i cizím forem a byla obtížně jenom ad hoc docilována na zevnější popud zejména ministerstva zahraničních věcí. Všem těmto nedostatkům by rázem odpomohlo sdružení všech českých badatelů v archeologii a dějinách umění k nejužší vědecké spolupráci a k jednotné reprezentaci v ústředním Státním ústavě pro archeologii a dějiny umění.

Pro dohodu přednostů jednotlivých ústavů a předsedů odborných korporací je sestaven předběžný statut tohoto ústavu, jak následuje. Teprve po jednomyslné dohodě jmenovaných bylo by provedeno úřední řízení k vybudování ústavů.

Státní ústav pro archeologii a dějiny umění.

§ 1.

České vědecké ústavy a korporace z oboru archeologie a dějin umění soustřeďují se ve společném ústavě pod titulem „Státní ústav pro archeologii a dějiny umění“.

§ 2.

V ústavě jsou soustředěny tyto ústavy a korporace:

I. Vědecké ústavy Karlovy university s celým majetkem bývalé německé university:

1. Ústav pro dějiny pravěku; Filip
2. Ústav pro slovanské starožitnosti; Eisner
3. Ústav pro klassickou archeologii; Čadík
4. Ústav pro křesťanskou archeologii; Cibulka
5. Ústav pro dějiny západoevropského a českého umění; Matějček
6. Ústav pro dějiny východoevropského umění. Okuněv

II. Výzkumný ústav:

Státní archeologický ústav /pravěké, předdějinné a středověké archeologie/ s odbočkami. Böhm

III. Pomocný ústav:

Státní fotoměřický ústav. Friedl

IV. Odborné korporace:

1. Archeologická komise České akademie věd a umění; Wirth
2. Kruh pro pěstování dějin umění;
3. Společnost praehistoriků.

§ 3.

Účel ústavu:

1. Záměrné školení budoucích archeologů a historiků umění od samého počátku ve vědeckém prostředí;
2. Sdružení všech českých badatelů v archeologii a dějinách umění k nejužší vědecké spolupráci, k jednotné reprezentaci všech složek české vědy tohoto oboru doma i před cizinou a k racionální péči o výzkum, soupis, publikaci a zobrazení archeologického a uměleckohistorického materiálu;
3. Vytvoření stálého fora pro odborné řešení společných organizačních otázek v oblasti archeologie a dějin umění.

§ 4.

Ústav resortuje v ministerstvu školství a osvěty, a to z části /společná správa, složky II.–IV./ v odborech osvětových I/B a III/B, z části /složka I./ v odboru vysokoškolském V/A.

§ 5.

Organisace ústavu:

Ústav se skládá ze společných zařízení a z jedenácti samostatných vědeckých a technických ústavů a korporací s vlastními statuty:

I. Společná zařízení se společnou dotací:

1. Ústřední budova;
2. Administrativa /oekonomická správa budovy, společná režie budovy (otop, světlo, úklid), společné účetnictví (aprobace cestov. účtů a vyúčtování dotací všech ústavů pro ministerstvo), pomocný personál budovy (vrátný, topič, uklízečky) a knihovny, podle dohody i nižší personál všech ústavů/;
3. Přednáškové sály /posluchárny/ s projekčními přístroji, i pro veřejné přednášky a schůze zařízení;
4. Ústřední knihovna, rozdělená na příslušné odbory jednotlivých ústavů a vedená odborným knihovníkem, s čítárnou, skladištěm knih, fotografií a diapositivů. Knihovnik bude sestavovat také rejstřík odborné literatury chované ve větších knihovnách státu k účelům evidence a výpůjček a generální rejstřík diapositivů a fotografického materiálu jinde chovaného. Rovněž bude knihovnik spravovat i příruční knihovny všech ústavů.

II. Jedenáct sdružených ústavů a korporací jest spravováno samostatnými přednosty nebo předsedy, má podle svého významu, rozsahu a provozu přiděleny jednotlivé části ústřední budovy a hospodaří vlastními dotacemi. Ústavy mají své kanceláře, badatelny, konservační ateliery, seminární učebny s příručními knihovnami a skladiště, odborné korporace své kanceláře a skladiště a užívají společných sálů pro své schůze. Ústavy vzdávají se ve prospěch ústřední správy vlastní odborné knihovny a vlastních fotografických atelierů, ale zůstává jim pro běžnou agendu příruční temná komora a zřízenec, fot. laborant.

Fotoměřický ústav funguje jako pomocný orgán všech složek ústavu pro fotografii dokumentární. Ústavy sestavují jednak pro určitá období seznamy svých potřeb /plány, fotografie, diapositiv/, jednak užívají pomoci Fotoměřického ústavu pro dokumentární zobrazení (plány, fotografie) výsledků své výzkumné práce nebo pro dokum. obrazový materiál publikací /hlavně Archeologický ústav při výzkumu a Archeologická komise při soupisu/. Mimo to funguje Fotoměřický ústav i pro jiné státní instituce jako ústav pro dějiny umění university brněnské, památkové úřady, musea a archivy.

III. Správu společných záležitostí a zařízení vedou:

1. Administrativní ředitel, na rok volený z přednostů ústavů v § 2. sub. I.–III. uvedených;
2. Komise pro podnětné vedení spolupráce všech složek ústavu /práce, badatelská činnost publikační a přednášková/;
3. Komise pro společné organizační a reprezentační otázky /mezinárodní styky, sjezdy, delegace, stipendia, ceny, honoráře atd./, k níž je zván i delegát filos. fakulty brněnské.

Dokud by nebyla opatřena ústřední budova se společnou správou, provedly by se zcela jen § 1.–4. a z § 5. odst. II. a odst. III. 2–4, tj. nebude společný ředitel, společná knihovna, kdežto otázka společných atelierů fotografických ve Fotoměřickém ústavě řešila by se již v tomto stadiu.

LITERATURA

- Beran, J. 2000:* Zdeněk Nejedlý v institucionálním vývoji české vědy v letech 1945–1952. *Dějiny věd a techniky* 33, 121–145.
- Beran, J. – Procházka, V. 1972:* Prameny ke vzniku Československé akademie věd. In: *Archivní zprávy ČSAV – č. 4.* Praha, 5–27.
- Boháčová, I. – Podliska, J. 2020:* Archeologie středověku v Praze mezi dvěma světovými válkami – zapomenuté kapitoly z historie oboru. *Archaeologia historica* 45, 641–682.
- Eisner, J. 1922:* Laténské památky na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. *Obzor prehistorický* 1, 24–34.
- Eisner, J. 1923:* Hlavní úkoly archeologického výzkumu v Podkarpatské Rusi. *Obzor prehistorický* 2, 119–123.
- Eisner, J. 1925:* Slovensko a Podkarpatská Rus v době hradištní. *Obzor prehistorický* 4, 47–70.
- Eisner, J. 1926–27:* Nové nálezy na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. *Obzor prehistorický* 5–6, 60–68.
- Franc, M. 2018:* Mimouniverzitní instituce ve vědě v letech 1945–1948. In: J. Jareš – M. Franc a kol., *Mezi konkurencí a spoluprací. Univerzita Karlova a Československá akademie věd 1945–1969.* Praha, 105–127.
- Franc, M. 2019:* Diskuse o organizaci mimouniverzitní vědy 1945–1952. In: M. Franc – V. Dvořáčková a kol., *Dějiny Československé akademie věd I. 1952–1962.* Praha, 82–99.
- Hlava, M. 2017a:* Jaroslav Böhm a Lothar Zotz. Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. *Archeologie ve středních Čechách* 21, 17–45.
- Hlava, M. 2017b:* Zánik Úřadu pro pravěk (*Amt für Vorgeschichte*). Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. *Archeologie ve středních Čechách* 21, 443–462.
- Hlava, M. 2019:* Přelomový rok 1939. Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. *Archeologie ve středních Čechách* 23, 415–432.

- Hlava, M. 2020a:* Innocenc Ladislav Červinka ve Státním archeologickém ústavu (1920–1937). In: M. Neumann – J. Mellnerová Šuteková (eds.), *Dějiny archeologie. Archeológia v Československu v letech 1918–1948. Studia Archaeologica et Mediaevalia – Tomus XIV.* Bratislava, 154–174.
- Hlava, M. 2020b:* Jednatelé a dopisovatelé Státního archeologického ústavu. Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. *Archeologie ve středních Čechách* 24, 15–31.
- Hlava, M. 2021a:* Počátky. Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. *Archeologie ve středních Čechách* 25, 499–518.
- Hlava, M. 2021b:* Protektorátní počátky brněnské odbočky Archeologického ústavu. *Přehled výzkumů* 62 – č. 1, 149–166.
- Hlava, M. 2022:* K počátkům Státního archeologického ústavu: Addenda et corrigenda. *Archeologie ve středních Čechách* 26, 49–68.
- Kouřil, P. 2021:* Opavská expozitura. In: L. Poláček et al., *Jdeme pod povrch. Příběhy Archeologického ústavu Akademie věd ČR v Brně. 1920 – 1970 – 2020.* Brno, 80–87.
- Krummholz, M. – Uhlíková, K. – Vácha, Š. 2010:* Pozůstalost Zdeňka Wirtha v oddělení dokumentace ÚDU AV ČR. In: J. Roháček – K. Uhlíková (eds.), *Zdeněk Wirth pohledem dnešní doby.* Praha, 281–301.
- Kuna, M. – Starcová, M. – Maříková-Kubková, J. a kol. 2019:* Sto let v archeologii. *Objevy, nálezy a expedice Archeologického ústavu v Praze 1919–2019.* Praha.
- Lessek, F. 1922:* Praehistorické výskumy v Podkarpatskej Rusi. *Obzor prehistorický* 1, 122.
- Neumann, M. 2019:* Rok 1939 v slovenskej archeológii. *Musaica archaeologica* 2, 7–26.
- Neumann, M. 2020:* Štátny archeologický ústav v Turčianskom Sv. Martine v rokoch 1939–1953. *Archaeologia historica* 45, 609–620.
- Pasternak, J. 1925:* Podkarpatská Rus v mladší době kamenné. *Obzor prehistorický* 4, 150–155.
- Pasternak, J. 1928:* Ruské Karpaty v archeologii. *Filosofická fakulta University Karlovy. Práce z vědeckých ústavů* 18. Praha.
- Poláček, L. et al. 2021:* *Jdeme pod povrch. Příběhy Archeologického ústavu Akademie věd ČR v Brně. 1920 – 1970 – 2020.* Brno.
- Polla, B. 1989:* Prvý archeologický ústav na Slovensku (k 50. výročiu založenia). *Zborník Slovenského národného múzea* 83 – *História* 29, 125–142.
- Rataj, J. – Šolle, M. – Vencl, S. 2003:* *Vzpomínky pracovníků Státního archeologického ústavu v Praze. Archeologické rozhledy* 55, 139–165.
- Sklenář, K. 2005:* *Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů a jejich spolupracovníků z příbuzných oborů.* Praha.
- Trkal, V. 1945:* Valné shromáždění České akademie. *Věstník České akademie věd a umění* 54, 10–14.
- Turek, J. 2007:* Česká archeologie v době Protektorátu ve vzpomínkách Václava Spurného. *Archeologie ve středních Čechách* 11, 819–825.
- Uhlíková, K. 2004:* *Národní kulturní komise 1947–1951. Fontes historiae artium – svazek XI.* Praha.
- Urbánek, R. 1945:* Třída I. Zpráva o schůzi ze dne 23. října 1945. *Věstník České akademie věd a umění* 54, 20–22.

Staatsinstitut für Archäologie und Kunstgeschichte – ein reales Konzept aus dem Jahr 1945? Ein Kapitel aus der Geschichte des Staatlichen Archäologischen Instituts

Die grundlegende institutionelle Entwicklung des Staatlichen Archäologischen Instituts bis Anfang der 1950er Jahre ist allgemein bekannt (zusammenfassend siehe z. B. *Kuna – Starcová – Maříková-Kubková a kol. 2019; Poláček et al. 2021*). Vorschläge zur Reorganisation dieser Institution wurden meist in den Zeiten der grundlegenden politischen und staatsrechtlichen Änderungen ausgearbeitet, bzw. verwirklicht. Es ist doch die allgemein bekannte Regel, dass sich die Bemühungen um die grundlegenden Strukturveränderungen gerade zu einem solchen Zeitpunkt am wirkungsvollsten durchsetzen lassen.

Weniger Beachtung fanden bislang die Vorschläge zur Umgestaltung des Staatlichen Archäologischen Instituts, die nicht realisiert wurden. Einer davon sind die schriftlich formulierten Vorstellungen über den Zusammenschluss des Staatlichen Archäologischen Instituts mit den anderen Institutionen und Universitätsarbeitsstätten, die in der zweiten Hälfte (bzw. im Herbst) des Jahres 1945 im Rahmen einer breiteren Nachkriegsdiskussion über die Reorganisation der tschechischen/tschechoslowakischen Wissenschaft entstanden sind. Deren Autor war Zdeněk Wirth, *spiritus agens* der Kulturabteilung des Ministeriums für Schulwesen und

Volkskultur während der Zwischenkriegszeit. Nach seiner Zwangspensionierung am Ende 1938 konnte er schon in den Jahren 1945–1946 in die Position zurückkehren, die ihm ermöglicht hat, Entscheidungsmechanismen zu beeinflussen und an ihnen teilzunehmen.

Das erste Konzept (im Folgenden Entwurf 1), das nur in den Punkten/Notizen schriftlich festgehalten wurde, sah die Umwandlung der Archäologischen und Ethnographischen Kommissionen, die Bestandteile der Tschechischen Akademie der Wissenschaften und Künste bildeten, in drei Forschungsinstitute vor – das Institut für Kunstgeschichte, das Ethnographische Institut und das Institut für Archäologie. Ihre Hilfseinrichtung sollte das Photometrische Institut sein. Das Institut für Archäologie sollte im Wesentlichen durch die Übernahme des Staatlichen Archäologischen Instituts und die Erweiterung seiner Aktivitäten entstanden.

Wahrscheinlich parallel zum Entwurf 1 (oder im Anschluss daran) hat Wirth ein anderes Konzept erstellt, das wiederum nur in den Punkten/Notizen festgehalten wurde (im Folgenden Entwurf 2). In diesem Fall sollte das Staatsinstitut für Kunst und Geschichte errichtet werden, das aus den mehreren Teilen bestehen sollte. Die sechs bestehenden Universitätsabteilungen sollten in fünf wissenschaftliche Institute umgewandelt werden – das Institut für Klassische Archäologie, das Institut für Prähistorische Archäologie, das Institut für Allgemeine Christliche Archäologie und das Institut für Kunst der Osten sollten durch ein Institut ergänzt werden, das aus der Fusion des Instituts für Allgemeine Kunstgeschichte mit dem Institut für die Geschichte der Tschechoslowakischen Kunst entstehen würde. Das einzige Forschungsinstitut sollte das Staatliche Archäologische Institut sein, gegliedert in drei Abteilungen – Prähistorische (Antike), Mittelalterliche und Neuzeitliche. Die fünf wissenschaftlichen Institute und ein Forschungsinstitut sollten um eine technische Hilfseinrichtung – das Photometrische Institut – ergänzt werden. Allerdings sollte den einzelnen Instituten eine gewisse Autonomie gelassen werden.

Wirths handgeschriebene Notizen wurden dann in die kohärenten Texte umgewandelt. Entwurf 1 wurde zur Grundlage des Textes (Anhang 1), dessen Kern der Plan zur Errichtung von drei Instituten, ergänzt um das Photometrische Institut, geblieben ist. Die bedeutendste Änderung betraf die Zusammensetzung des Instituts für Archäologie, das jetzt in Institut für Prähistorische, Vorgeschichtliche und Historische Archäologie umbenannt wurde – es sollte durch den Zusammenschluss zweier bestehender Universitätsarbeitsstätten in Prag und des Staatlichen Archäologischen Instituts entstehen. Obwohl einzelne Institute zunächst eigenständig bleiben sollten, wurde für die Zukunft geplant, dass sie einen gemeinsamen Sitz und gemeinsame Einrichtungen haben werden.

Dem Entwurf 2 lag vielmehr die Vorstellung über ein einheitliches Institut für Archäologie und Kunstgeschichte zugrunde, in das das ursprünglich geplante Staatsinstitut für Kunst und Geschichte umbenannt wurde (Anhang 2). Im Gegensatz zu Entwurf 2 wurde das Universitätsinstitut für Slawische Altertümer zu den wissenschaftlichen Instituten hinzugefügt, und Wirth fügte dem maschinengeschriebenen Manuskript zusätzlich das Institut für Allgemeine, Tschechoslowakische und Slawische Ethnographie hinzu. Wirth bestand nicht unbedingt auf der Gründung der Institution im Rahmen der Tschechischen Akademie der Wissenschaften und Künste – er hat nämlich auch ihre Gründung im Rahmen der Karlsuniversität in Erwägung gezogen.

Das zweite Konzept (Entwurf 2, bzw. Anhang 2) erwies sich als praktikabler. Immerhin hat Wirth es Antonín Matějček, dem Leiter des Instituts für Kunstgeschichte an der Karlsuniversität (und Mitglied der Tschechischen Akademie der Wissenschaften und Künste), zur Stellungnahme zur Verfügung gestellt. Der Letztgenannte strich das Institut für Vorgeschichte und das Institut für Slawische Altertümer aus dem Vorschlag und beschränkte die Aktivitäten des Staatlichen Archäologischen Instituts auf die mittelalterliche Archäologie.

Das zweite Konzept wurde noch vor dem Ende 1945 zu einer Paragrafenwortlaut ausgearbeitet. Die neue Institution sollte den Namen Staatsinstitut für Archäologie und Kunstgeschichte tragen (Anhang 3). Matějčeks Vorschläge wurden beiseite gelassen, und selbst Wirths Vorschlag zur Ethnographie schaffte es nicht in die endgültige Fassung. Die wesentliche Änderung betraf die Beziehung der neuen Institution zur Tschechischen Akademie der Wissenschaften und Künste – sie wurde nämlich überhaupt nicht erwähnt. Das Staatsinstitut für Archäologie und Kunstgeschichte sollte dem Ministerium für Schulwesen und Kultur unterstellt werden. Es handelte sich um Material, das zur Diskussion bestimmt war. Es ist jedoch unklar, ob das Elaborat an die Persönlichkeiten gesendet wurde, die von dem Vorschlag betroffen waren.

Deutsch von *Jana Kličová* und *Miloš Hlava*